

УДК 94 (470 + 477) "1905/1918"

Л. В. Щербін

МЕМУАРИ ЯК ДЖЕРЕЛО ВИВЧЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО ПИТАННЯ В ДІЯЛЬНОСТІ КОНСТИТУЦІЙНО-ДЕМОКРАТИЧНОЇ ПАРТІЇ РОСІЇ (1905–1918 РР.)

У статті аналізуються мемуари та щоденники представників російських політичних партій та українського національно-визвольного руху, які розкривають ставлення Конституційно-демократичної партії Росії до українського питання протягом 1905–1918 рр.

Ключові слова: мемуари, щоденники, українське питання, Конституційно-демократична партія Росії.

В статье анализируются мемуары и дневники представителей российских политических партий и украинского национально-освободительного движения, которые раскрывают отношение Конституционно-демократической партии России к украинскому вопросу в течение 1905–1918 гг.

Ключевые слова: мемуары, дневники, украинский вопрос, Конституционно-демократическая партия России.

Memoirs and diaries of representatives of Russian political parties and Ukrainian national liberation motion are analysed in the article, which expose attitude of Konstituciyno-demokratichnoy party of Russia toward the Ukrainian question during 1905–1918.

Key words: memoirs, diaries, Ukrainian question, Constitution-Democratic Party of Russia.

Постановка проблеми. Серед джерельної бази, яка дозволяє розкрити аспекти ставлення та діяльності Конституційно-демократичної партії Росії до національних вимог українців на початку XX ст. вагоме місце належить джерелам особистого походження – мемуарам та щоденникам. Специфіка цих документів зумовлюється їхнім походженням і дає можливість через призму світу окремої людини відобразити особливості певної епохи, зокрема через спогади відомих громадсько-політичних діячів простежити позицію російських кадетів щодо національних прагнень українців протягом 1905 – 1918 рр.

Мета статті. Автор має на меті проаналізувати мемуари як джерело для вивчення українського питання в діяльності Конституційно-демократичної партії Росії (1905–1918 рр.)

Виклад основного матеріалу. Велике значення для розуміння позиції кадетів з українського питання мають спогади. Їх можна класифікувати на мемуари членів Конституційно-демократичної партії, представників інших російських політичних партій, лідерів українського руху. Серед споминок кадетів слід відзначити спогади О.Корнілова [16–18], П.Мілюкова [20], А.Тиркової-Вільямс [27], В.Оболенського [24], П.Долгорукова [10], Б.Нольде [23], М.Могілянського [21], В.Маклакова [19]. Вони оживляють партійні хроніки, розкривають маловідомі сторінки партійної кадетської кухні, доповнюють офіційні дані неповторним колоритом переживань і почуттів. Сторінки спогадів сповнені цікавими образами кадетів, перепитями внутрішнього буття організації від виникнення аж до періоду еміграції, розкривають позиції конституційних демократів з українського питання.

Спогади О.Корнілова містять дані про партійну конференцію 6–8 червня 1915 р., на якій розгортались гострі дебати з приводу становища Галичини і на якій П.Струве вийшов із складу ЦК, оскільки зайняв позицію з українського питання, яка не відповідала партійній програмі [17, с. 117]. Відомий кадет згадував про свою участь в комісії з українського питання. О. Корнілов передав певну хронологію актуалізації українського питання в ЦК партії: нараду з українцями 7 жовтня 1913 р., поїздки П.Мілюкова в Київ, приїзд М.Грушевського, рішення розробити ряд законопроектів і партійних виступів на захист прав української народності на культурне самовизначення [16, с. 119]. О.Корнілов свідчив, що попри авторитет і домінування П.Мілюкова в

ЦК, спостерігалось певне невдоволення, викликане його позицією з національних питань, особливо “малоросійського”: “І хоча він в Думі займав позицію, яка задовольняла малоросіян, але відчувалось, що вони стоять на федеративній точці зору, а Мілюков дуже центральний” [18, с. 122].

“Я приступаю до написання при відсутності будь-яких матеріалів, крім запасу моєї пам’яті”, – писав лідер російських кадетів П.Мілюков у вступі до своїх спогадів, усвідомлюючи суб’єктивізм і можливість неточності відтворюваних сюжетів [20, с. 29]. Його мемуари дають змогу відтворити ставлення кадетів до вимог автономії України Центральної Ради і до М. Грушевського як лідера українського представницького органу.

Важливим джерелом вивчення та осмислення діяльності Конституційно-демократичної партії в період гетьманату є мемуари кадетів, міністра ісповідань В.Зінківського, які містять матеріали про позицію російських та українських кадетів протягом 1918 р. [14].

Серед спогадів представників інших політичних російських партій варто відзначити спомини В.Гурка [6], О.Гольденвейзера [2], А.Денікіна [7], О.Керенського [15], В.Мякотіна [22], в яких відображена діяльність кадетів у 1917–1918 рр.

Важливим джерелом для розуміння позиції кадетів з українського питання є мемуари відомих діячів українського руху початку XX століття: Д.Дорошенка [12–13], Є.Чикаленка [28], С.Русової [25], М.Грушевського [3–5], П.Скоропадського [26]. Меценат, громадський діяч, член ТУПу Є.Чикаленко у своїх спогадах аналізує причини і наслідки підтримки українцями (членами УДРП) кадетів. Серед причин він назвав відсутність зв’язків партії з широкими масами і свідомих українців серед поміщицтва і буржуазії, “свідомість свого безсилля і певність неможливості власними силами провести своїх українських послів до Державної Думи”, а також підтримку кадетами деяких українських вимог [26, с. 327]. Результатами входження українців до Конституційно-демократичної партії, на його думку, стало ослаблення УДРП, оскільки віддавали всі свої сили та енергію російській партії, “яка, згоджуючись на українську мову в школах, суді, церкві, все таки не визнавала автономії для України, хоч Польщу та Фінляндію признавала достоянними автономії” [26, с. 327]. Є.Чикаленко подає ставлення російських політичних сил до українського питання: “Взагалі вся московська людність вороже ставилась до відродження української нації” [26, с. 388]. На його думку,

ліберали у порівнянні з чорносотенцями протидіяли делікатніше, але “твердо стояли за “єдиную неділимую Росію” і боялися всього того, що загрожує цілості її” [26, с. 388].

Д.Дорошенко у своїх мемуарах теж причиною успіху кадетів на виборах до І Думи називає зобов'язання партії підтримувати українські національні домагання [12, с. 80]. Спогади Д.Дорошенка за 1914–1920 рр. висвітлюють позицію кадетських кіл до українських домагань під час таких важливих подій як Перша світова війна, Лютнева революція, період Центральної Ради, Гетьманату. Будучи призначеним Тимчасовим урядом крайовим комісаром Галичини і Буковини він зустрічався з П.Мілюковим. У спогадах історика подана характеристика кадетів М.Василенка, А.Ржепецького, з якими Д.Дорошенко співпрацював в уряді П.Скоропадського.

Джерелом значного фактичного матеріалу є спогади М.Грушевського. М. Грушевський у своїх мемуарах зазначав, що липнева урядова криза була викликана українською справою [3, с. 145].

Мемуари гетьмана П.Скоропадського подають цінні характеристики міністрів – кадетів уряду Ф.Лизогуба, сприяють з'ясуванню курсу кабінету, який піддавався і піддається гострій критиці і нерозумінню якраз через участь у ньому кадетів [26].

Варто відзначити ще одну групу джерел особистого походження – щоденники. Для написання дисертації використані щоденники П.Мілюкова [8–9], В.Вернадського [1], Є.Чикаленка [29–30], Д.Донцова [11]. Особливістю щоденника П.Мілюкова є те, що до нього включені тексти окремих документів, зокрема, його лист Головному комітету кадетської партії на Україні. Оригінал щоденника зберігається в Бахметьєвському архіві Колумбійського університету, одна з частин зберігається в Державному архіві Російської Федерації. У 2004 р. щоденник був опублікований російськими дослідниками. У записах відображаються партійні суперечки щодо вибору союзників у боротьбі з більшовиками, неоднозначна оцінка Гетьманату, рішення українських кадетів про вхід до уряду П. Скоропадського.

Щоденник В. Вернадського висвітлює політичну атмосферу України 1917–1918 рр., участь кадетів в подіях квітня-грудня 1918 р.

Київський щоденник Д.Донцова (записи з 29 травня 1918 р. по 9 лютого 1919 р.) – безпосереднє свідчення учасника подій періоду Української Держави П. Скоропадського. Д.Донцов очолював тоді Українську Телеграфну

Агенцію і спілкувався з багатьма політичними, громадськими, культурними діячами України того часу, у своїх коротких нотатках подає характеристику життя Києва 1918 р. [11].

Щоденник Є.Чикаленка, що охоплює події 1907–1919 рр., є своєрідним продовженням його спогадів і цінним джерелом для вивчення історії українського життя другої половини XIX – початку XX століття, для дослідження розвитку українсько-російського суспільного взаємосприйняття. Документ містить відомості про зв'язки української інтелігенції з російськими кадетами, про з'їзди ТУПу, ставлення до позиції кадетів щодо українських домагань у Думі, перебіг передвиборчих домовленостей між ТУПом і Партією народної свободи, дані про приїзди П. Мілюкова до Києва з метою отримання матеріалів для думської промови на захист українського питання. Відомий меценат і громадський діяч описує події політичного і культурного життя України протягом 1917–1919 рр., подає аналіз історичних явищ та провідних українських постатей. Сторінки щоденника відкривають широку панораму перепитів партійного життя України, зокрема періоду Гетьманату, з'ясовують відношення української спільноти до кадетів в уряді Ф. Лизогуба, містять відомості про місію П. Мілюкова у Києві.

Однак помилковим є твердження Є.Чикаленка, що “кадети увійшовши на виборах у блок з українцями, включили у свою програму пункти про заведення української мови в школах – нижчій, середній, вищій”, тому що ніяких змін до основного партійного документу не було внесено [29, с. 251].

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отже, мемуари розкривають чимало аспектів діяльності Конституційно-демократичної партії Росії. Проте не варто забувати про суб'єктивний характер цих джерел, необхідно їх вивчати в комплексі з іншими архівними й опублікованими джерелами, порівнювати їхні дані з офіційною інформацією, що міститься в різних документах.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вернадский В. И. Дневники 1917–1921 (октябрь 1917–январь 1920) / В. И. Вернадский. – К.: “Наукова думка”, 1994. – 270 с.
2. Гольденвейзер А. А. Из киевских воспоминаний (1917–1921 гг.) / А. А. Гольденвейзер // Архив русской революции. В 22 т. Т. 6. – М. “Терра”: Политиздат, 1991. – С. 161–303.
3. Грушевський М. Споми́ни / М. Грушевський // Київ. – 1989. – №8. – С.103–154.

4. Грушевський М. Спомини / М. Грушевський // Київ. – 1989. – №10. – С. 122–158.
5. Грушевський М. Спомини / М. Грушевський // Київ. – 1989. – №11. – С. 113–155.
6. Гурко В. И. Политическое положение на Украине при гетмане / В. И. Гурко // Революция на Украине по мемуарах белых. Репринтное воспроизведение издания 1930. – К.: Издательство политической литературы Украины, 1990. – С. 212–221.
7. Деникин А. И. Гетьманство и Директория на Украине / А. И. Деникин // Революция на Украине по мемуарах белых. Репринтное воспроизведение издания 1930. – К.: Издательство политической литературы Украины, 1990. – С. 136–185.
8. Дневник П. Н. Милюкова. 1918–1921. – М.: “Российская политическая энциклопедия” (РОССПЭН), 2004. – 847 с.
9. Дневник П. Н. Милюкова (Переговоры с немцами в 1918 году) // Новый мир. – 1961. – Кн. 66. – С. 173–203.
10. Долгоруков П. Д. Великая разруха / П. Д. Долгоруков. – Мадрид, 1964. – 460 с.
11. Донцов Д. Рік 1918, Київ / Д. Донцов : Документально-художнє видання / Упоряд.: К. Ю. Галушко. – К.: Темпора, 2002. – 208 с.
12. Дорошенко Д. І. Мої спомини про давнє минуле (1901–1914 роки) / Д. І. Дорошенко. – Виннипег, Манітоба, 1949. – 168 с.
13. Дорошенко Д. І. Мої спомини про недавнє минуле (1914–1920) / Д. І. Дорошенко. – Мюнхен, 1969. – 544 с.
14. Зеньковский В. Пять месяцев у власти (15 мая – 19 октября 1918 г.) / В. Зеньковский. – М.: Крутицкое патриаршее подворье, 1995. – 240 с.
15. Керенский А. Ф. Россия на историческом повороте / А. Ф. Керенский. – Мемуары. – М.: Республика, 1993. – 384 с.
16. Корнилов А. А. Воспоминания / А. А. Корнилов // Вопросы истории. – 1994. – № 8. – С. 108 – 128.
17. Корнилов А. А. Воспоминания / А. А. Корнилов // Вопросы истории. – 1994. – № 9. – С. 112 – 122.
18. Корнилов А. А. Воспоминания / А. А. Корнилов // Вопросы истории. – 1994. – № 10. – С. 122 – 134.
19. Маклаков В. А. Вторая Государственная Дума (Воспоминания современника) / В. А. Маклаков. – Лондон, 1991. – 260 с.
20. Милюков П. Н. Воспоминания / П. Н. Милюков. – М., 2001. – 638 с.
21. Могилянский М. М. Трагедия Украины / М. М. Могилянский // Архив русской революции. В 22 т. Т. 11. – М.: “Терра”: Политиздат, 1991. – С. 74–105.
22. Мякотин В. Из недалекого прошлого / В. Мякотин // Революция на Украине по мемуарах белых. Репринтное воспроизведение издания 1930. – К.: Издательство политической литературы Украины, 1990. – С. 222–238.
23. Нольде Б. Э. В. Д. Набоков в 1917 г. / Б. Э. Нольде // Архив русской революции. В 22 т. Т. 7–8. – М.: “Терра”: Политиздат, 1991. – С. 5–13.
24. Оболенский В. А. Моя жизнь. Мои современники / В. А. Оболенский. – Paris, 1988. – 756 с.
25. Русова С. Мемуари. Щоденник / С. Русова. – К.: Поліграфкнига, 2004. – 544 с.
26. Скоропадський П. Спогади (кінець 1917–грудень 1918) / П. Скоропадський. – Київ – Філадельфія, 1995. – 496 с.
27. Тыркова-Вильямс А. На путях к свободе / А. Тыркова-Вильямс. – Лондон, 1990. – 438 с.
28. Чикаленко Є. Спогади (1861–1907) / Є. Чикаленко. – Нью-Йорк, 1955. – 504 с.
29. Чикаленко Є. Щоденник (1907–1917) / Є. Чикаленко. У 2-х т. – Т. 1. – К., 2004. – 428 с.
30. Чикаленко Є. Щоденник (1907–1917) / Є. Чикаленко. У 2-х т. – Т. 2. – К., 2004. – 464 с.